

ИТИНЕРЕРИ: МОДЕРНА И МЕДИТЕРАН. ТРАГОВИМА АРХИТЕКАТА НИКОЛЕ ДОБРОВИЋА И МИЛАНА ЗЛОКОВИЋА

Аутор: Љиљана Благојевић

Издавачи: Службени гласник, Београд; Универзитет у Београду - Архитектонски факултет, 2015.

Књига *Итинерери: Модерна и Медитеран. Траговима архитектата Николе Добровића и Милана Злоковића* др Љиљане Благојевић, архитектке и ванредног професора на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, представља научну монографију из уже научне области историје и теорије архитектуре и реализована је у оквиру научно-истраживачког пројекта Архитектонског факултета *Истраживање климатских промена и њиховог утицаја на животну средину: праћење утицаја, адаптација и ублажавање*. Књига је резултат оригиналног истраживања архитектуре модерног покрета и модернизма у културном простору Југославије. Књига наставља рад ауторке започет у њеној монографији *Modernism in Serbia: The Elusive Margins of Belgrade Architecture, 1919-1941* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2003), и проширује увиде и истраживања која су претходно саопштена у њеним чланцима «Транспозиција духа и карактера италијанско-медитеранске архитектуре у раним пројектима Милана Злоковића» (*Архитектура и урбанизам*, бр. 34, 2012) и «Транскултурални итинерери архитекта Милана Злоковића» (*Архитектура и урбанизам*, бр. 32, 2011) и њеним другим рецентним публикацијама у референтним научним часописима.

Предмет истраживања је модерна архитектура на подручју источног Јадранског приморја и балканског Медитерана, са фокусом на архитектонску делатност двојице протагониста модернизма у Србији и бившој Југославији – Николе Добровића (1897-1967) и Милана Злоковића (1989-1965). Хронолошки оквир истраживања се протеже од средине друге деценије двадесетог века, па све до средине шездесетих година, дакле обухвата период у ком су се стално мењале политичке и територијалне одреднице подручја које студија обухвата. Ауторка разматра Добровићеву и Злоковићеву архитектонску праксу пратећи многоструке трагове које су архитекти оставили на подручју Источног Балкана, Јужног Јадрана, али и Средње и Западне Европе, анализирајући и тумачећи их у ширем културолошком контексту европског модернизма. У студији је нарочита аналитичка пажња посвећена архитектонским пројектима које су двојица

архитеката израдили за локације на Јадранском приморју, а такође и објектима које су реализовали у истом географском подручју. Уз архитектонске пројекте и објекте, анализирани су и урбанистички предлози, чланци, научно-истраживачки радови из области историје архитектуре и теорије савремене архитектуре Добровића и Злоковића. Основна проблемска оса истраживања постављена је између концепата медитеранског модернизма, са једне, и модерног медитеранства, са друге стране. Док се појмом медитеранског модернизма у студији обухвата модерна архитектура настала на простору медитеранског приморја која афирмише универзалне архитектонске принципе повезане са идеолошким супротстављањем модерног покрета традицији, модерно медитеранство означава концепт модерне архитектуре развијене у дијалогу са вернакуларном архитектуром, чије се настајање тумачи као резултат културалне слојевитости свакодневног живота на Медитерану.

Архитектонски објекти и архитектонски и урбанистички пројекти кроз методологију истраживања постављени су као чворишта у мрежи у којој се преплићу личне и професионалне биографије архитеката, локални друштвени и природни услови и велики историјски наративи двадесетог века. Као резултат студије, формиран је широк и многострук скуп референтних тачака и поља архитектуре модернизма на југоисточној обали Јадрана и у њеном балканском залеђу, а такође је и објашњена сложеност процеса њиховог раздвајања, додиривања и преклапања. На основу таквог референтног оквира, идентификована је њена препознатљивост у односу на модерну архитектуру у другим деловима Медитерана, али и у регионалним и глобалним центрима модернизма. Према ауторкином тврђењу, препознатљивост модерне на предметном подручју састоји се у „архитектонском тумачењу климатских и енвајронменталних чинилаца, те у интерпретацији и транспозицији поука, митова, историјског градитељског наслеђа и вернакуларног искуства Балкана и Медитерана“ (стр. 16). Географска подударност процеса преноса модерне архитектуре као културног добра подручјем Јадрана и балканског Медитерана са линијама трасираним путовањима двојице архитеката повезана је формом итинерера у којој су у књизи изложени резултати истраживања.

Након *Увода*, у ком објашњава предмет, методологију, циљ истраживања и структуру књиге, у првој глави: *Italienische Reise* Благојевић трага за местима укрштања путева Злоковића и Добровића са трасама које су архитекти са севера европског континента, почев од седамнаестог века, повлачили предузимајући *Grand Tour* – путовање по медитеранском подручју класичне антике. Једно од таквих места је архитектонска теорија Готфрида Земпера (Gottfried Semper). Пратећи савремена тумачења Земперовог рада из области теорије архитектуре, Благојевић износи хипотезу о земперовском карактеру поетског израза у архитектонској делатности Николе Добровића у дубровачком подручју, а потом Земперову теорију повезује са пројектима Милана Злоковића, насталим у току првих седам година његовог самосталног рада, у равни истраживања савременог архитектонског стила.

Друго поглавље: *Галиција* бележи чињенице из биографија двојице архитеката из периода непосредно пре, током и неколико година након завршетка Првог светског рата, као преломног догађаја у кључним савременим периодизацијама светске историје, али и историје архитектонског модернизма.

Предмет трећег поглавља: *Балканске експедиције* је процес поступног развијања Злоковићеве пројектантске методологије кроз истраживања вернакуларне и средњевековне сакралне архитектуре на Балкану, које је започео још током школовања у Паризу, а потом наставио на путовањима средином двадесетих и тридесетих година двадесетог века и у својим теоријским студијама и пројектима након Другог светског рата. Благојевић износи тумачење да је у архитектури Милана Злоковића присутан „разборито еклектичан“ израз модерног медитеранства, развијен на основама његовог дугогодишњег бављења једном врстом архитектонске етнографије – истраживањима балканске вернакуларне, као и приморске грађанске и сакралне архитектуре (стр. 56).

У четвртом поглављу: *Медитеран*, Благојевић експлицира проблемску равну истраживања модерне архитектуре у простору балканског Медитерана, постављену између медитеранског модернизма и модерног медитеранства. Ауторка разумевање медитеранског модернизма развија на случајевима архитектуре Хотела „Гранд“ на Лопуду (1934-1936) Николе Добровића, његовог конкурсног пројекта купалишта „Бачвице“ у Сплиту (1930), а такође и улцињског Хотела „Ко-оп“ (1939), архитеката Хинка Бауера и Маријана Хаберлеа. Насупрот претходним примерима постављени су пројекти Добровића у дубровачком подручју од друге половине тридесетих година прошлог века и пројекти Милана Злоковића, нарочито они настали у периоду након Другог светског рата у коауторству са Ђорђем Злоковићем и Милицом Мојовић. Истраживање медитеранства наведених примера вођено је интересовањем за откривање места у којима се овај концепт исказује као „практична мудрост и разборитост дисциплине архитектуре“ у медитеранској стварности (стр. 84).

Пето поглавље: *Јужни Јадран* отвара анализа преплетених процеса модернизације, урбанизације и развоја туризма у подручју Дубровника, обале залива Боке которске и града Улциња. Констатујући идеолошку сродност пројектантских принципа појединих модерних архитеката и концепција здравственог туризма, Благојевић истражује развој приступа амбијенталном и климатски прилагођеном пројектовању Добровића и Злоковића, кроз упоредне анализе пројеката и реализација здравствених и здравствено-социјалних зграда током треће и четврте деценије двадесетог века, а потом и њихових послератних дела реализованих у Улцињу, Херцег Новом и Игалу. У контексту интересовања за амбијенталне и климатске аспекте пројектовања, ауторка нарочиту пажњу поклања тумачењу односа архитектонских објеката и пејзажног уређења њиховог окружења према локалним климатским условима и природном амбијенту – пре свега топографији терена и вегетацији. У последњем делу поглавља, анализира се ток идеја и концепата медитеранства у пројектима које је Милан Злоковић реализовао током тридесетих година у Боки которској.

У шестом поглављу: *Путовање по Западу*, Благојевић бележи утиске Николе Добровића при сусрету са архитектонским знаменитостима западноевропских метропола, али и његов контакт са теоријом и историјом архитектонског модернизма у Немачкој, Француској, Великој Британији и САД-у кроз публикације окупљене у личној библиотеци архитектке. Поред тога, у овом поглављу учињен је преглед Злоквићевих научно-истраживачких радова из области теорије пропорција и анализирано његово учешће у међународном дискурсу модуларне координације у архитектонском пројектовању повезаном са процесом послератне реконструкције Европе, које је покренуло и његова бројна путовања у западне делове континента.

Седмо поглавље: *Дубровник* обухвата студију Добровићевих пројеката и реализованих објеката насталих у дубровачком подручју током деценије која је претходила почетку Другог светског рата у Југославији, када се архитект окренуо писању и теоријском промишљању архитектуре. Кроз упоредну

анализу принципа облагања каменом у Добровићевим делима, и у корелацији са његовим историографским и теоријским чланцима и књигама, ауторка констатује рефлексије теоријских поставки Готфрида Земпера о принципима облачења (*Bekleidung*, нем.) у архитектонском пројектовању. Затварајући поглавље Благојевић, детаљном анализом односа пројекта и реализованог објекта Виле „Весна“ (1939) у Дубровнику, закључује да земперлијанска логика у пројектантском раду Добровића добија свој практичан смисао у раду са традиционалним грађевинским материјалима на самом градилишту.

У осмом поглављу: *Митски Медитеран* ауторка своју пажњу усмерава на митове транспоноване кроз архитектуру објеката и вртова дубровачких вила које је пројектовао Добровић и назначене именима што их је архитекта исписивао различитим техникама на њиховим спољним зидовима. Испитујући значење које Добровић приписује типологији вила окружене природом у својим књигама и чланцима и повезујући налазе са тешким условима живота архитекте у току првих година Другог светског рата, као и стварним условима климе и вегетације дубровачког поднебља, Благојевић проналази специфичност архитектуре Добровићевих дубровачких вила у повезаности вила и врта у јединствен митско-поетски предео, али и функционалну и климатску целину.

У последњем поглављу: *Модерна на Медитерану. Итинерери камена* Благојевић књигу закључује упоредном анализом разумевања градње у камену у архитектонској делатности Добровића и Злоковића, кроз коју се на веома речит начин испољава разлика у поукама које су двојица архитеката извукли из истраживања градитељских традиција на подручју Медитерана и рекапитулира специфичност модерне архитектуре у приобаљу источног Јадрана и његовом балкаском залеђу.

Својим увидима у модерну на Јадранском приморју, ова књига даје вредан допринос историји и теорији модерне архитектуре и модернизма у ширем региону Медитерана, допуњавајући и обогаћујући тиме досадашња истраживања

у којима овај регион није био обухваћен.¹ Услед своје чврсте дисциплинарне утемељености, студија *Итинерери: Модерна и Медитеран* је пре свега намењена архитектонској научној и стручној публици. Разматрање архитектонских феномена у широј културолошкој перспективи, међутим, отвара књигу ка читаоцима различитих научних и стручних усмерења, нарочито према онима из додирних дисциплина историје и историје уметности, као и интердисциплинарних области студија културе и друштва. Студија је од значаја за савремену праксу архитектонског пројектовања, између осталог и због тога што указује на и данас релевантне правце истраживања, а у пољу очувања и заштите архитектонског наслеђа њени резултати доприносе потпунијем разумевању енвајронменталних вредности архитектонских објеката модернизма.

Петар Цигић

1 Jean-Francois Lejeune and Michelangelo Sabatino, eds. (2010) *Modern Architecture and the Mediterranean: Vernacular Dialogues and Contested Identities*. London: Routledge.